

GÁLL ERNŐ

Volt-e „romániaiság”?

A sorskérdéseivel viaskodó s fenyegetett tudatával a lehetséges jövő távlatait fűrésző romániai magyarságnak – miközben az érdek- és jogvédelmét leghatékonyabban szolgáló stratégiát és taktikákat keresi – az önmeghatározás feladatával is szüntelenül szembesülnie kell. Az önazonosság védelme a „mi” – változásaiban is állandóságra utaló – definiálását követeli meg. A „kik vagyunk” és „mi végre vagyunk itt?” nemegyszer dilemmákat sugalló kérdéseire adott/adandó válaszokban az önismeret igénye munkál, ám a feleletek a változó időkről is árulkodnak. Válságos, korfordulatokat jelző történelmi helyzetekben az önmeghatározás rendszerint szenvedélyes vitákat, konfliktusokat is előidéző törekvéssé válik. Az önképből ugyanis gyakorlati következtetések származnak. A „mi-tudat” bizonyos magatartást táplál, állásfoglalásokra készítet. Döntésekre ösztökél, s ezek gyakran végzetesnek bizonyulhatnak. Valahogy így van ez mostanában is. A drámai körülmények, a felizzó remények, majd a kiábrándulások teszik érthetővé, miért fészegetik újból és újból az erdélyiség mibenlétét, illetve időszertűségét, miért kerülnek ismét szőnyegre olyan kérdések és érvek, amelyekről úgy hittük, eljárt felettük az idő. Az erdélyi gondolat viszontagságainak – a mához is szóló – felidézése megkerülhetetlenné teszi azonban a „romániaiság” egy időben sűrűn forgalmazott fogalmának a letűnt évtizedek tapasztalatai alapján való újrvizsgálását. Ez a feladat több szempontból is elodázhatatlan. A belső önrendelkezés, az önkormányzás valamilyen formájának elérését célzó erőfeszítések éppúgy sürgetik, mint az előrelátható, pontosabban: valószínűsíthető fejlemények, amelyek az előbb-utóbb megszülető magyar–román kiegyezésből a kínos lassúsággal, de mégis alakuló európai integrációból következnek. Ösztönzőként érvényesül néhány nemrég megjelent adalék és értelmezés, de a XII. osztályos magyar irodalmi tankönyv körül burjánzó vitát¹ is a „serkentő” tényezők közé számíthatjuk. Lássuk tehát a romániaiságot érintő újabb közléseket.

A *Korunk* 1992. évi 8. számában látott napvilágot K. Lengyel Zsolt – gazdag jegyzetanyaggal alátámasztott – írása², és szerzője azokat a külső/belső indítékokat elemzi, amelyek Kristóf Györgyöt, az első világháború utáni kolozsvári román egyetem professzorát a romániaiság fogalmának a kidolgozására készítették. A Münchenben élő fiatal kutató siet leszögezni, a Kristóf György használta „műszó” nem azonos a Gaál Gábor-féle romániaisággal, hiszen a korabeli konzervatív szellemiségű erdélyiség képviselője a maga „kétértelmű szerkesztési fortélyá”-val egészen más célokat követett, mint a baloldali folyóirat vezetője. Ez bizonyára így is van, ennek ellenére kétségtelen, hogy a két „szójáték” között érintkezési felületek, átfedések állapíthatók meg. A magyar irodalom és nyelv egykori kolozsvári tanára azzal érvelt, amikor az erdélyi magyar irodalom helyett romániai magyar irodalomról kívánt értekezni, hogy az erdélyi jelző kirekeszt. Nem vesz ugyanis tudomást mindazokról az értékekről, amelyek nem férnek be a régi Erdély földrajzi területébe, szellemébe. A romániai magyar irodalom fogalma viszont megfelelő keretet kínál az ország egész területén létrehozott magyar értékek összefoglalására. Kristóf György arra is figyelmeztetett, hogy – a földrajzi megfontolások mellett – bizonyos pszichikai-politikai mozzanatokra is hasznos lenne tekintettel lenni; a magyarul kiejtett Erdély szó román közegben irritálóan hathat.

Láthatjuk, a romániaiság bölcsőjénél többféle szempont bábáskodott. Köztük feltehetően politikai motivációk is munkáltak. Kristóf, aki a Trianon utáni első évek passzivitását feladva itthon maradt, az aktivizmust választotta. Román állami alkalmazott lett, s az országosan szervezkedő Magyar Párt ama kulturális garnitúrájához tartozott, amely vállalta, hogy a párt – romániai feltételek között kialakítandó – politikáját eszmeileg alátámasztja. Ezért fogadhatta el (a román állami támogatással kiadott) négy nyelven írt *Cultura* című folyóirat magyar részének összeállítását, s ezért kapcsolódhatott be (másokkal, például Bitay Árpáddal együtt) a román–magyar kultúrközeledés szorgalmazásába. Ez az akció szintén nem volt minden politikumtól mentes, sőt magyar mentorait több indíték is sarkallhatta. Többek között az a törekvés, hogy román állampolgári megbízhatóságukat meggyőző erővel bizonyítsák. Persze, ez az igyekezet legtöbb esetben nem torzult pecsovicsággá. Kristóf György nem adta fel az egyetemes magyar irodalom eszméjét és mércéjét, az ő transzszilvanizmusa sem jelentett kiszakadást a magyar nemzetből. Dolgozott viszont benne és társaiban az a szándék, hogy a revizionista-irredenta politikai irányzatoktól elhatárolják magukat, és lojalitásuk nyilvánításával – egyéni és közösségi érdekek találkozására mentén – a romániai magyarság önvédelmét, művelődése fennmaradását elősegítsék.

Kezdeményezéseik és tetteik jellegzetesen kisebbségi fogantatásúak voltak; az alkalmazkodás, a kerülő úton is elérendő célok határozott követése nélkülözhetetlen eszközeik közé tartoztak. Igaza van K. Lengyel Zsoltnak, amikor – Kristóf György romániaiságát feszegetve – nem vállalkozott arra, hogy e műszo mélyén meghúzódó „rejtettebb indítékokat” és a benne kifejeződő törekvés „mélyebb irányát” felderítse. Én is meglegésem annak a jelzésével, hogy egy tárgyi igazság (a nem csupán Erdélyre korlátozódó magyar művelődés) hangsúlyozásával együtt, e műszo valaminő kompromisszumra irányuló készségről tanúskodott.

Ez lehet K. Lengyel Zsolt véleménye is, hiszen a romániaiság kérdését többször érinti abban a vaskos kötetben³, amelyben (német nyelven) a kezdeti transzszilvanizmust boncolgatja. Könyvének címe (*Kompromisszum keresése közben*) is mutatja, hogy a bajor fővárosban működő Magyar Intézet – Erdélyből elszármazott – kutatója a kiegyezés (tehát nem az elvtelen megalkuvás) valamilyen formáját a kisebbségi politizálás tartozékának tekinti. (Persze, bármilyen megegyezéshez alkalmas partner kell. A kompromisszum kölcsönös engedékenységet, mindkét fél részéről megnyilvánuló érdekeltséget, rugalmasságot feltételez. Egyébként, vannak jó és rossz kompromisszumok, s nem egy kiegyezésre irányuló kísérlet fulladt már kudarcba. Ez volt a sorsa számos, sőt a legtöbb ilyen jellegű kezdeményezésnek, amely a romániai magyarság különböző fórumaitól származott.)

*

A Kristóf-féle s a Gaál Gábor nevéhez fűződő romániaiságot megkülönböztetve, K. Lengyel Zsolt arra is rámutat, hogy az utóbbit a *Korunk második folyama felújította*, s a szerkesztőség azon volt, hogy a honi magyar művelődésben központi szerepet biztosítson számára. A korai transzszilvanizmus elemzője úgy véli, hogy ebben az igyekezetben „a román állam iránti feltétlen elkötelezettség” jutott kifejezésre.

De mi is történt valóban?

Gaál Gábor halálának tizedik évfordulóján (1964) a megemlékezés szándékával több írást közöltünk a 7. számban, s ezek között kapott helyet Kallós Miklós visszapillantása, amely a folyóirat egykori szerkesztőjének teljesítményét idézte fel⁴. A tanulmány eredetileg a RKP központi elméleti folyóiratában, a *Lupa de clasă*-ban jelent

meg (1964. 6. sz.), és – érthető módon – súlyt helyezett arra, hogy kimutassa: a G. G. szerkesztette havi szemle az ország valóságában gyökerezett. Kallós részletezően felsorolta, értékelte a romániai társadalmi, politikai-szellemi jelenségekkel foglalkozó tanulmányokat, cikkeket és recenziókat, s ebben a következetes szerkesztői orientációban a romániaság Gaál Gábor-i koncepciójának a gyakorlati megvalósulására vélt ismerni. „Romániaságon – írta – a Korunk s mindenekelőtt Gaál Gábor nem egyszerűen földrajzi vonatkozásokat értett, hanem azt az elkötelezettséget és hivatást, hogy a romániai haladó erők szerves részeként folytassa tevékenységét.”

Ez az értelmezés egyrészt a megemlékezés korabeli körülményeire, atmoszférájára utal, másrészt – kétségtelenül – olyan interpretációt tartalmaz, amely, *noha meghaladja az eredeti Gaál Gábor-i szövegeket*, nincs ellentétben egykori szerkesztő felfogásával. A *Korunk* tényleg (főként azt követően, hogy koncepciója, terjesztése egyre inkább Romániára korlátozódott) az itteni haladó szellemi front összetevőjének tudta magát. Ez a „helyzettudat” aztán természetesen a lapszámok megtervezésében is érezte hatását.

Ami a megemlékezés kormegszabta feltételeit, légkörét illeti, ne feledjük, a romániai „olvadás” bátortalan, alig mutatkozó kezdeteinél tartottunk. Csak néhány év választott el minket Gaál Gábor nehezen elért „rehabilitálásától”, majd az ötvenes évek végén ránk zúdult megtorlásoktól, a Bolyai Egyetem megszüntetésétől. A tűzkereszteségen átesett szerkesztőség elsősorban a felvállalt nemzetiségi funkció teljesítésének útját-módját kereste. Ebben a tapogatózó, a lap hivatását biztosító kiütkeresésben úgy találtuk, hogy az első folyam „román számának” tradíciója, a romániaság átértelmezett fogalma megfelelő fogódzót, alkalmas orientációt ígér. Legitimációs hivatkozásként is hasznosnak mutatkozott. A szeparatizmus bélyeget ugyanis már akkoriban könnyen rásütötték azokra, akik az itteni magyarság önazonosság-tudatát próbálták erősíteni.

A legjobb értelemben vett konjunkturális megfontolások azonban csak *alapvető elvi opciókat* egészítették ki. Mi valóban magunkénak éreztük és vallottuk G. G. 1940-ben megfogalmazott krédóját: „Mindig azt mondtuk: az életünket azokkal együtt kell megoldanunk, akikkel együtt élünk. Az idő kiforrásának mai nagy szakaszában sem vélekedünk másként. Lelkiismeretünket tisztának ma is csak ilyenképpen érezzük⁵.” Ebben a szellemben fogadtuk el a magunk programjaként is G. G. céltudatos, évről évre felújított szerkesztői erőfeszítését, hogy olyan munkatársi gárdát alakítsunk ki, amely képes magas színvonalon a román valóság különböző területeit kritikailag átvilágítani. Ezért nem pusztán alibiként szolgáltak az 1936. 2. „román” számra történő sűrű hivatkozások.

A második folyam nemzetiségi funkciójának kimunkálása egyszerre volt része és eredménye ama változásoknak, amelyek a honi magyar identitástudatot alakították. Nyilván, most csupán e változások értelmiségi-politikusi kifejezőit idézem fel. Emlékeztetnem kell arra, hogy a második világháború végével bekövetkezett fordulat a régebbi, identitást-közvetítő fogalomhasználatban is jelentkezett. A még 1944-ben létrehozott kisebbségi-nemzetiségi minisztérium az összes előző diszkriminatív intézkedéseket hatályon kívül helyezte, majd 1945-ben – törvény útján – a „kisebbség” terminusát „a nemzetiség” fogalmával cserélte fel. A „kifejezőcsere – állapította meg Demeter János – azért vált indokolttá, mert a »kisebbségi« terminus nemzetiségi vonatkozásban feltételezi az uralkodó többséget: azt a gondolatot rejti, hogy a politikai hatalomból nem minden állampolgár részesedhet egyformán⁶.” A jogi-szociológiai-politológiai fogalmak változása a kisebbségi tudatban (főként az ígéretes kezdetek idején) beállt mó-

dosulásoknak felelt meg, ezek viszont a társadalmi lét síkján végbemenő erőfeszítéseket, küzdelmeket fejezték ki. Ebben a menetben a remények még jogosnak, a jövő távlatai pedig ígéretesnek mutatkoztak. Úgy tűnt, hogy még a Vásárhelyi Találkozón felvázolt fejlődés valóságos perspektívát kínál a Duna-völgyi megbékélés és összefogás számára. Ilyen körülmények között érthető, hogy Bányai László 1947-ben a következőképpen értelt: „A »kisebbség« szóval annak idején egy elnyomatásban sínylődő nemzetközösség helyzetét igyekeztünk kifejezni. Tehát nemcsak szám szerinti, hanem jog szerinti kisebbséget is. Hogyha pedig más oldalról hallottuk elhangzani, nemegyszer lealázó szándékot éreztünk kicsengeni e szó mögött. Ezzel szemben a »nemzetiség« szóval a demokrata kormány uralomra jutása óta mindinkább a jogegyenlőséget megvalósító népi demokratikus rendszerben élő népcsoportot jelöljük.”

Magától értetődő, hogy a hatvanas évek közepére e remények, várakozások, sőt bizonyosságnak tűnő fejlemények jórészt illúzióknak bizonyultak. 1959 után a belvasztó többségi nacionalizmus fenyegetésével egyre inkább számolni kellett. A veszélyzettség tudatát azonban időnként háttérbe szorították azok a történések, azok az újabb „vívmányok”, amelyek – úgy hittük – a nemzetiségek és művelődéseik hosszú távon is fennmaradó létét, sőt fejlődését szavatolják. Izmosodott ugyanakkor a felismerés, hogy a jövő zálogai nem paternalista kegyekben, hanem főként a hagyományaihoz, jellegzetességeihez, tehát önmagához ragaszkodó nemzetiség ethoszában, magatartásában jelennek. Ehhez azonban eszmékre, eszményekre, értékekre volt szükség. A tudatosult lét azt sugallta, hogy az „együttélő nemzetiségek” továbbra is vagy ismét kisebbségi helyzetűek, s ebből az egyre inkább letagadhatatlan evidenciából következett, hogy a kisebbségi státust, illetve önvédelmet tolmácsoló, (főként a transzszilvanizmusból merítő) nézetek, erkölcsi normák és ideológiák ázsiója emelkedni kezdett. Újra felfedeztük őket és támaszra kezdtünk bennük találni. Kétségtelen, hogy ez a folyamat sokaknál, sokunknál szigorú önrevízióval járt együtt.

Az együttélés ténye azonban tény maradt, s a jövőben sem szűnhetett meg. A rendszer s a határok változtathatatlanok mutatkoztak, s ilyen körülmények között látszott a romániaság „bővített” fogalma olyan ideologikumnak, amely segítséget nyújthatott. Újabb az irodalomhoz lehetett/kellett fordulni. Gaál Gábor ugyanis a maga romániaságát – annak idején – elsősorban irodalmi összefüggések között fejtette ki.

A *Korunk* 1937 évi 3. számában jelent meg G. G. *Transzszilvániai-e vagy romániai magyar irodalom?* című tanulmánya. Szövege már előbb készült el s teljes terjedelmében a Győri Illés István szerkesztette kötetben⁸, szintén 1937-ben látott napvilágot. Az erdélyi változásokról képet nyújtó gyűjteményben Gaál Gábor az irodalom helyzetét, illetve új jelenségeit mutatta be, ám panorámájának háttérét a szociológia, a társadalomlélektan segítségével vázolta fel. Írása nem csupán az irodalomnak, hanem annak a népcsoportnak a metamorfózisát is nyomon követi, amelyet ez a irodalom kifejez.

Már a *Korunk*-beli részlet címe is jelzi, hogy a fejtegetés polémikus jellegű. A transzszilvanizmust bírálva G. G. rámutat, hogy Romániában a magyarság nem pusztán Erdélyben él, hanem – az ország átalakulásának sodrában – a Kárpátokon túli tartományokban is letelepedett. Ezért minősíti önátatásnak, elszietettnek, ha csak erdélyi magyar irodalomról beszélnek. Persze, létezik, sőt gyarapszik a transzszilvániai magyar irodalom. Az írók többsége Erdélyben dolgozik, ám a közönség, amelyről s amelyhez szól, az ország egész területén található. Ezért „hamis az az irodalom is, mely a romániai magyar élet vízióját csak Transzszilvániára szűkíti...”

Míg a Győri-féle kötetben közölt „jelentés” az irodalmi életbe, főként a *Helikon* világába s a kiadók tevékenységébe enged bepillantást, a *Korunk* számára kiemelt rész – szándékolt sűrítettségével – elsősorban a romániai magyar nép (nemzetiség) állapotáról tudósít. G. G. azt vallotta, hogy irodalomról sohasem szabad a hozzátartozó nép nélkül gondolkodni. A népről az irodalomra, s az irodalomról a népre lehet ismerni. Ebben az összefüggésben állapítja meg, hogy a honi magyarság szétszóródott, ám ez a folyamat nem csupán földrajzi helyzetváltoztatást jelent. „A más tájak és más institúciók között, a más társadalmi-történelmi befolyások áthatásában – írja – egy új magyarság lassú alakulásának, változásának az évei ezek.” Magyarán: Erdély fiai és leányai a regáti körülmények között a hagyományostól eltérő történelmi-társadalmi feltételek közé kerülnek, s ez a más közeg elkerülhetetlenül hatással van rájuk. Márpedig a transzszilvanista irodalom a maga beszűkítetttségében e hatások következményeit nem ábrázolhatja.

G. G. nem csupán a szétszóródás tényére és konzekvenciáira, hanem a polgárosodó-modernizálódó Romániába sodródott nemzetrészt állagának, rétegződésének a módosulásaira is felhívja a figyelmet. „Ebben a folyamatban – szögezi le – a magyar nemzetiség egészében minden helyet cserélt. Minden réteg mozgásba jött, minden leülepedett, átértékelődött. Az arisztokrácia, a hivatalnok dzsentri, a nagybirtokos magyarság ma már – a múlt, s ezzel együtt a múltté lettek mindazok az ideológiák, társadalomerkölcsök, életformák, amelyek ezeknek a kasztoknak a tükröződései. A jelen: az előbbiekek mumifikálódása, s a magyar polgárok, kispolgárok, kis- és közép-gazdák, alkalmazottak, proletárok, szolgák kora; számszerint a szolgák nemzete, számszerint a román polgárosulás kétkezi munkahadserege. Ezek ideológiája, ezek társadalomerkölcse, ezek életproblematikája a mai romániai magyarság belső világa. Irodalma – a romániai magyar nemzetiség irodalma – csak ebből épülhet.”

Láthatjuk, ez a társadalompolitikai mozgásokat becserkésző s ugyanakkor irodalmi tolmácsolásaikról kritikai látéleletet készítő elemzés távolról sem volt valaminő esetleges, egyszeri, s éppen ezért általánosítható következtetések szempontjából relevanciával nem rendelkező eszmefuttatás. A hatvanas években közölt újraértékelések – éppen átfogó jellege miatt – rendszerint különböző részeire, megállapításaira tértek ki. A szerzők egyik része az irodalmi konklúziókat emelte ki, mások a nemzetiség-szociológiai fejtegetésekre fektettek súlyt.

Méliusz József – érthető módon – eleinte főként az irodalmi vonatkozásokat taglalta. Erre annak kapcsán is sor került, hogy a hatvanas évek második felében az *Irodalmi Könyvkiadó* válogatásokra készült a régi *Korunk* terméséből. A gyűjtőcím *A Korunk irodalma* volt, amit a helikoni költészet antológiája s más erdélyi folyóiratok (*Zord idő, Napkelet, Genius, Periszkop*) bemutatása követett volna. A *Korunk költészete* című kötet meg is jelent Méliusz bevezető tanulmányával, s ebben a romániaiságot a helikoni szemlélettel ellentétezzve jellemzi. Méliusz értékeli a Helikon égisze alatt megjelent számos mű humanizmusát, kiemeli, hogy a *Korunk* „magához ölelte” mindazt, ami irodalmában „az idő kérdéseire” választolt, ám rámutat az „erdélyi irodalom” „zsugori betájtottságá”-ra és számos illúzióját, több mitikus vonását is célba vette. Ezt a szellemi képződményt „helyettesítette be – írta – a *Korunk* valóság tartalomtól s időszertűségtől feszülő »romániai magyar irodalom« fogalommal, amely teljességében és dialektikusan tartalmazta ennek az irodalomnak sajátosságát, amire ugyancsak Gaál Gábor adott nevet a magyar gondolkodásban: romániaiság.” (Egyébként, Méliusz állásfoglalásának háttérében egy levél is található, amelyet 1937. dec. 1.-én idézett hozzá G. G., s benne – a lapcsinálás gondjai, a Vásárhelyi Találkozót s a folyóirat reális távlatait

érintve – a romániaiságra is kitért. További fejtegetéseink szempontjából nem érdekelten ez az új összefüggéseket is felvillantó részlet. „Nem adok fel semmit – írta G. G. –, de ha senki sem veszi komolyan, én komolyan veszem a Vásárhelyi Találkozót. Komolyan kell vennem. S azután: a lap romániaiságát mind erőteljesebben kifejezésre akarom juttatni. Ez a lap egyre kizárólagosabb bázisa¹⁰.”

A magam részéről szintén az irodalom felől fordultam a kérdéshez, de ez a megközelítés nemzetiségtudományi fejtegetésekbe torkollott. Nálam az alkalmat a Kántor Lajos és Láng Gusztáv együttműködéséből megszületett romániai magyar irodalomtörténet piacra kerülése teremtette meg, s éltem e lehetőséggel, hogy megvizsgáljam, mi is van irodalmunk mögött¹¹.

Elemzésemet az a Gaál Gábor-i tétel irányította, hogy a népről az irodalomra, s a literatúrától a népre lehet következtetni. Főként az utóbbi kapcsolatot követtem. Egyetértően kommentáltam a szerzők (akkori) meghatározását, amely szerint a romániai magyar irodalom társadalmi meghatározója az ország valósága, s ezen belül az itteni magyarság kisebbségi/nemzetiségi helyzete. Elfogadtam, hogy e tényezők a magyarországi irodalomhoz viszonyítva eltérő vonásokat alakítottak ki, ám magam is súlyt helyeztem arra, hogy – a nyelv s a kulturális hagyományok „tágra értelmezett közössége” alapján – irodalmunk az egyetemes magyar literatúrától elválaszthatatlan.

A – már említett – visszakövetkeztetés vonalán haladva tettem kísérletet a nemzetiség meghatározására, s ez a próbálkozás ahhoz a következtetéshez vezetett, hogy az etnikai-történeti közösségeként kezelt nemzetiség ismérvei a nemzetéhez hasonlóak. Szerepe és távlatai szintén az utóbbiival egyezőek. Számszerűleg kisebbséget jelent a többségi nemzet mellett, tagjait pedig összekapcsolja a közös nyelv és kultúra, valamint az összetartozás tudata és a kollektív azonosság megőrzésére, fejlesztésére irányuló akarat.

Irodalmunk romániai meghatározottságából kiindulva, eljutottam tehát az önonazonosság megőrzésének tételezéséig, ami – a hetvenes évek elején voltunk – további tudományos és társadalompolitikai következtetések levonását tette lehetővé és szükségessé. Az előbbi vonatkozásban az önismeret feladata merült fel, s ezen belül a szociológiai kutatások váltak sürgetővé. Úgy ítéltem ugyanis, hogy a romániaiság „dinamikus kategória”. Lévéen a folytonosságot biztosító és a változást munkáló tényezők eszmei foglalatja, jövőbeni érvényét csak tárgyilagos kutatások és a reális összefüggések számontartása biztosíthatja. Ez az evidencia aztán azt a felismerést diktálta, hogy „honi magyar önismeret és »románság-ismeret« elválaszthatatlan fogalompárt alkot, egymást kölcsönösen feltételező törekvést fejez ki¹².” Ezt a megállapítást, illetve követelményt ma is érvényesnek tartom.

Méliusz József *Illúziók kávéháza* című műve (1971) új dimenziókkal gyarapította a romániaiság értelmezését. A Gaál Gáborhoz oly közel állt szerző felfogásában a romániaiság fogalomköre bölcséleti, politikai, etikai és esztétikai tartalommal telítődik, s ezt az eszmei fejleményt méltatva állapíthattam meg: a „nemzetiségi realizmus fogalma és követelménye azonos lényegében a romániaiságával¹³”.

A Méliusz-féle nézettel közeli rokonságban volt a Bodor Pálé, aki a problémának szentelt esszéjében¹⁴ – többek között – a következőket írta: „A »romániaiság«: egyfelől objektív valóság, másfelől feladat is, mégpedig valójában politikai – például önnevelő és másokat nevelő – funkció. Nem merő *modus vivendi*, hanem abból fakasztott alkotó magatartás; a romániai magyarság társadalmi, politikai, szellemi múltjának, jelenének és jövőjének a vetülete: annak a vetülete, hogy »Románián belülségünk« nem egyszerű ittlét.”

Ez a különböző értelmezésekben jelentkező tendencia, a romániaiság – magatartásban, feladatvállalásban, ha úgy tetszik, ethoszban „meghosszabbított” – értékelése sokakban kérdéseket vetett fel. Kételyeket és fenntartásokat váltott ki. Polémiára, ellenvetésekre ingerelt. Bizonyos kérdések, aggályok bennem is munkáltak, s ezeknek az *Illúziók kávéházát* elemezve, kifejezést is adtam. Nem áltathattam magam: nyilvánvaló volt, hogy az új dimenziókkal gyarapított romániaiság nem azonosítható egyszerűen azzal, amit G. G. a harmincas évek közepén kidolgozott. Ezért, a politikai, etikai stb. bővítmenyeket minősítve, arról írtam, hogy megfogalmazóik továbbgondolták, s az időszerű követelményeknek megfelelően újragondolták a *Korunk* régi szerkesztőjének a koncepcióját. Erkölcslileg csupán az volt problematikus számomra, nem kerültünk-e ellentétbe azzal, akire hivatkoztunk? Megnyugtató számomra, s ezt le is írtam, hogy a továbbgondolások eredményei abban a szellemben és etikumban fogantak, mint amelyek G. G. – már idézett – 1940-ből származó hitvallását áthatották.

Tóth Sándor nem volt ezen a véleményen. A *Korunk* 1973-as évkönyvében található interjújában, amelyet a Gaál Gáborról készített monográfiájának megjelenése¹⁵ után közöltünk –, igényes szövegkritikai elemzésre támaszkodva – arra a konklúzióra jutott, hogy a romániaiságra a hatvanas–hetvenes években hivatkozók csak egy *szóképzést* vettek át szerzőjétől, s ezt egy mai fogalom jelölésére használták. Tóth Sándor olvasatában a Gaál Gábor-i szóképzés tartalmilag a román nép, a haladó román kultúra iránti rokonszenvet, a honi valóság felé forduló érdeklődést tolmácsolta. Benne volt még a közös múlt, az együttéléstől fakadó kölcsönhatások, sőt a közös sors és jövő igénye, ám nem volt, nem is lehetett kifejezése annak az aktív állampolgári lojalitásnak, amely egyes újabb szövegekben jelentkezett. Arra a kérdésre viszont, nem tekintendő-e a korszerűsített romániaiság-koncepció a Gaál Gábornál már csírá állapotban megtalálható felfogás kiteljesítésének, Tóth azt felelte, hogy ez a hipotézis még tény-szerű, tárgyi alátámasztásra vár.

A vita akkoriban a határokon is átcsapott, s a magyarországi polémiában Tordai Zádor és E. Fehér Pál nézetei szembesültek¹⁶. Az előbbi érvei több vonatkozásban a Tóth Sándoréival érintkeztek, de határozottan leszögezte, hogy az eredeti Gaál Gábor-i „ideológiai kulcsfogalom” a kisebbségi, nemzetiségi lét problémáját, sőt programját rejti magában, s ilyenénképp a kifejezés általánosabb nemzetiségi-politikai értelmet is nyert. Nem kevésbé határozott volt ama megállapítása, hogy „G. G. számára a romániai magyar irodalom éppúgy csak rész, mégpedig szerves rész a magyar irodalom egységén belül, ahogyan a magyarság szerves része a magyar nemzet egészének”. Vitapartnere elsősorban azt kívánta nyomtatékosítani, hogy a romániaiság nem a konformizmus ideológiája volt. Elfogadta, hogy G. G. elméletileg nem dolgozta ki teljesen a koncepciót, ám kategorikusan állította, hogy az „idevalóság”, a helyi erők reális felmérése, a romániai valóság tükrözése végig jelen volt a folyóiratban, s ez az örökség nem vesztette el időszerűségét.

Majdnem két évtizeddel később, *Jelentés Erdélyből*¹⁷ című munkájában Tóth Sándor visszatért a kérdésre, illetve a vitára. A *Jelentés* „küldője” akkor úgy látta, hogy a hatvanas–hetvenes években a magyarsággal szemben megfogalmazott lojalitás-igénynek volt kulcsszava a romániaiság. Bizonyos keretek között még elfogadhatóknak is ítélte a románsággal való szolidaritásra, haladó hagyományainak megismerésére szólító, ám ugyanakkor az anyanyelvű kultúrát és intézményei létét szavatoló igényt, de – jogosan – emlékeztetett a Bolyai Egyetem felszámolására, és más hasonló fejleményekre, amelyek a lojalitást honoráló állami biztosítékok ingatagságát, komolytalanságát jelezték.

Egyetértek a korabeli folyamat felidézésével, ám személy szerint nem emlékszem arra, hogy a hatalom részéről megnyilvánuló lojalitás-igény különösen a romániaság elfogadását szorgalmazta volna. Ellenkezőleg, azt kellett tapasztalnom, hogy a romániaságban kétségtelenül benne rejtett kompromisszumot Bukarestben komolyabban figyelemre sem méltatták. Hagyták, hogy hangoztassuk, de nem adták semmi jelét annak, hogy valamilyen formában viszonzni akarnák. Feltehető, hogy az egyneműsítés távlati programja már nem volt összeegyeztethető a romániaság ama összetevőjével, amely a honi magyar művelődés védelmét, ápolását és korszerű fejlesztését jelentette.

Biztos, hogy a romániaság főként irodalmi, kulturális vonatkozásokban a hasonló csehszlovákiai¹⁸, jugoszláviai törekvésekkel volt rokonítható, de a hatvanas-hetvenes években, s nem vált olyan abszurd (Jugoszláviában jelentkezett) kísérlet melegágyává, hogy valaminő különálló magyar nemzet kialakulását ösztönözze¹⁹. Egyike volt ama kudarcba fulladt kompromisszumkereséseknek, amelyekről – említett könyvében – K. Lengyel Zsolt számolt be. Ma sem tekinthetem másként, mint 1981-ben: „Számomra – írtam – lényegében [...] nem jelentett mást, mint annak hangsúlyos megállapítását, hogy a romániai magyarság léte, kultúrája és jövője ebben az országban az együttélés feltételei között alakul, s ebből a felismerésből – mindenfajta elszigetelőddé és leválasztó tendenciával ellentétben – az önfenntartás megkövetelte következtetéseket kell levonni”²⁰.

*

Ha Gaál Gábornál s egyes 60-as évekbeli felújítóknál a romániaság a transzszilvanizmus bírálatához kapcsolódott, a Korunk második folyamának szerkesztősege szakított ezzel a junktimmal. E fordulat nem jelentette azt, hogy az erdélyiséget most hirtelen minden kritikán fölöttinek nyilvánítottuk volna. Érthető, hogy – az árnyalt, elfogulatlan hagyományápolás jegyében – érvényesnek tekintettünk minden hiteles bírálatot, származzék az a régi *Korunk* köréből, vagy a *Helikon* belső ellenzékétől. De éppen a differenciált értelmezés segített minket ahhoz, hogy újraérteljük az erdélyi gondolat azon összetevőit, amelyek az önazonosság védelmében és ápolásában nélkülözhetetlennek mutatkoztak.

Ehhez az „új kurzushoz” tartozott az is, hogy – G. G. és Kós Károly között az *Utunk* első éveiben létrejött együttműködés tradíciójához híven – e kapcsolatok újrafelvetelét kezdeményeztük. A Kós Károly, Zágony István és Paál Árpád neve alatt megjelent, s az erdélyi magyarság életében oly fontos szerepet játszott *Kiáltó Szó* című kiadvány félévszázados jubileumán levelet intéztünk Kós Károlyhoz, s arra kértük, elevenítse fel az olvasók számára a „hőskorbeli” akciót. Kós hosszú levélben válaszolt, amelyet – Balogh Edgár bevezető soraival – közöltünk²¹. Egy évvel később az Erdélyi Szépművészeti Céh történetébe nyújtottunk bepillantást egy Kóssal készített nagy interjú segítségével²². Már ezekben a dokumentumértékű vallomásokban sikerült számos, régebbi keletű pontatlan információt és tévítéletet kiküszöbölni, s ugyancsak egy évvel később látott napvilágot Balogh Edgár írása²³, s ez – többek között – arra vállalkozott, hogy az erdélyiség s a romániaság egymáshoz való viszonyát újraértelmezze.

Gaál Gábor régi, közeli munkatársa s a második folyam felelős szerkesztője azzal a szándékkal nyúlt vissza a két folyóirat s a két szerkesztő – súrlódásokkal, konfliktusokkal is megterhelt – viszonyának a történetéhez, hogy tárgyilagos, mindkét irányban kritikai elemzés révén rámutasson az „ádáz” tusákon” túl is érvényesülő párhuzamosságokra. Konklúzióját mintegy előlegezve, Balogh Edgár már cikke elején jelzi, hogy

a két fél egymásratalálását törvényszerűnek ítéli. Tétele így hangzik: Gaál Gábor nem az erdélyiség, hanem legfeljebb egy erdélyi illúzionizmus ellenfele volt, s amit hiányolt, azt éppen a szellemi és szociális valósága szerinti erdélyi irodalomban jelölte meg. Ugyanakkor koncedálja, hogy Kós indokoltan hiányolta a kezdeti *Korunk* honi betájolódását. „A Korunk – írja – egy világot közvetített, de ebben a szakaszában még adós volt a honi valósággal.”

Törekvésében, hogy elismerje mindkét fél részleges igazságát, s egyformán marasztalja el is őket bizonyos *Helikon* 1929/1. számában – egyoldalúságok ellen állást foglalva –, azt fejtegette, hogy a *Korunk* és az *Erdélyi Helikon* „nem egymással ellentett, de egymást kiegészítő kultúrmunkát” folytat. E múltfelelevenítés alapján (amely talán egy visszapillantó „wishfull-thinking” jegyeit is magán viseli) Balogh Edgár az erdélyiség s a romániaság egymást kölcsönösen feltételező, egymásból következő jellegét hangsúlyozza: „A transzszilvanizmus szigorú bírálója – írja – kellő időben a romániaság realizmusát szólaltatja meg, de nem Erdély nélkül, hanem éppen Erdélyen át és Erdélyben, ahol a hazai magyarság a román nép életébe századok óta kapcsolódik. Ezért neveléses minden olyan kísérlet, mely mereven sarkítja Gaált és a transzszilvanizmust ahelyett, hogy Gaállal együtt az erdélyi mivolt valóságtudatának megőrzésével, sőt annak alapján fogadná el a romániaság korszerű helyzetfelismerését.”

1973-ban jelent meg Nagy György első írása²⁴ is a transzszilvanizmusról, amelyet az évek folyamán több esszé, tanulmány követett. A szerző – igényes, korszerű megközelítéseket is igénybe vevő – kutatásai főként a transzszilvanizmus eszmetörténetét nyújtják. Már az eddigiekből is látható, nem túlzott nagyon Cs. Gyimesi Éva, amikor valaminő „neo-transzszilvanizmus” fellépésére utalt.

Végezetül feltehető a kérdés: mit jelent napjainkban a magát minden fenntartás nélkül a magyar (kultúr)nemzet szerves részének valló romániai magyarság számára az erdélyiséggel egyeztetett romániaság felidézése? A hetvenöt év kisebbségi lét során többször is hmvába holt kiegyezési kísérletek egyikét, eleve kudarcra ítélt próbálkozást? Bizonyára sokak számára (és nem is teljesen indokolatlanul) *csak* ezt, vagy ezt is jelenti. De talán besorolható azon sikertelen kezdeményezések csoportjába, amelyek azonban valós elemeik miatt a jelen, sőt a jövő szempontjából bizonyos figyelmet érdemelnek. Tanulásokkal szolgálhatnak.

Ne feledjük, az önazonosság-védelem ösztökélte önmeghatározás folyamata még nem zárult le. Különböző koncepciók, javaslatok kaptak nyilvánosságot, s ezek között olyanokat is találunk, amelyek a romániasággá tágitott erdélyiség némely vonásával érintkeznek. Emlékeztetek: a társnemzeti státus bevezetését szorgalmazók – többek között – azzal érveltek, hogy ez a megoldás szavatolja a területi integritást, stabilizálja az ország bel- és külpolitikai helyzetét, s az identitás megőrzését biztosítva, kettős kötődést hoz létre. Egyrészt a ragaszkodást fokozza a saját anyanyelv, kultúra és intézmények iránt, másrészt integráló tényező, s az illető ország iránti lojalitást erősíti. Az RMDSZ 1991. okt. 25-i *Kolozsvári Nyilatkozata*, amely az 1918-as gyulafehérvári határozatokra hivatkozva hirdeti meg a honi magyarság belső önrendelkezési elvét, leszögezi: „A romániai magyarság politikai alanyként államalkotó tényező, s mint ilyen a román nemzet egyenjogú társa. Éppolyan felelősséggel tartozunk jövőjéért, mint bármely más állampolgár [...]”

Az önazonosság nélkülözhetetlen tényezőjének, a történelmi tudatnak a közel-múlt tapasztalataiból, a kudarcokból s a kísérletekből is merítenie kell.

JEGYZETEK

1. Izsák József: *Merjünk felejteni*, Romániai Magyar Szó, 1994. július 6.
2. K. Lengyel Zsolt: *Kristóf György az erdélyiség és romániaiság kereszttüzeiben*, Korunk, 1992. 8.
3. Zsolt K. Lengyel: *Auf der Suche nach dem Kompromiss. Ursprünge und Gestalten des früheren Transsilvanismus 1918–1928*. Verlag Ungarisches Institut. München, 1993.
4. Kallós Miklós: *A Korunk és szerkesztője*. Korunk, 1964. 7.
5. Gaál Gábor: *Válogatott írások*. Bukarest, 1964. I. köt. 698.
6. *A nemzetiségek egyenjogúságának útján*. Joó Rudolf beszélgetése Demeter Jánossal. Budapest, 1983. 44. old.
7. Bányai László: *Hosszú mezszye*. Bukarest, 1974. 178. old.
8. *Metamorphosis Transylvaniae*. Cluj, 1937.
9. Méliusz József: *A Korunk irodalma*. In: *Az új hagyományért*. Irodalmi Könyvkiadó. Bukarest, 1969. 119.
10. Gaál Gábor: *Levelek (1921–1945)*. Kriterion Könyvkiadó. Buk., 1975. 432–433.
11. Gáll Ernő: *Irodalmunk története és ami mögötte van*. Korunk, 1971. 122.
12. Gáll Ernő: *A romániaiság szociológiai alapvetése*. Korunk, 1971. 1.
13. Gáll Ernő: *Valóban, erről van szó...* Korunk, 1972. 4. sz.
14. Bodor Pál: *A „romániaiság” mai értelmezése*. 1971. 3. sz.
15. *Korunk Évkönyv 1973*. 41–52; újraközölve Tóth Sándor: *Rólunk van szó*. Kriterion Könyvkiadó. Buk., 1980. 199–213.
16. Tordai Zádor: *Boszorkányokról és egyebekről, amik nincsenek*. E. Fehér Pál: *A boszorkányok helyett – a realitásokról*. Kritika, 1973. 11.
17. Tóth Sándor: *Jelentés Erdélyből*. Párizs, 1989. 104–105.
18. Görömbei András: *A csehszlovákiai magyar irodalom*. Bp., 1982. 5–17.
19. *Múlt és jövőkép a Vajdaságban*. Tóth Pál Péter beszélgetése Varga Zoltánnal. Magyar Tudomány, 1992. 4. sz.
20. Gáll Ernő: *Kortársakként*. Korunk Évkönyv, 1981.
21. Kós Károly: *Kalotaszegi vállalkozás*. Korunk, 1971. 10. sz.
22. Pomogáts Béla: *Az Erdélyi Szépmíves Céh két évtizede* (Beszélgetés Kós Károllyal). Korunk, 1972. 1. sz.
23. Balogh Edgár: *Kós Károly vitája*. Korunk, 1973. 11. sz.
24. Nagy György: *A kezdeti transzszilvanizmusról*. Korunk, 1973. 11. sz.